

रेडियोसँग अटुट नाता

कृष्ण धरावासी

छ वर्षको हुँदा २०२३ सालतिर पहिलोपल्ट मैले रेडियो देखें मेरो जन्मस्थल अमरपुर गाविस वडा नं. ९ पाँचथरमा । मधेसबाट काकाले भरिया लगाई डोकोमा बोकाएर एउटा ठूलो बाकसजस्तो रेडियो ल्याउनु भएको थियो । हाम्रा घरमा गाउँभरिकै भूरा र ठूला मानिसहरू रेडियो हेर्न भेला भएका थिए । काकाले ठूलो 'भोल्युम' मा रेडियो खोल्नु भयो । वरिपरिको परिवेश नै थर्कियो । त्यसमा के-के बज्यो हामी भूराले बुझेनौं । ठूला मान्छेहरू रमाइलो मानी-मानी रेडियोले बोलेका कुराहरूबारे चर्चा गर्न थाले । साँझै हर्क लागेको थियो हाम्रोमा रेडियो हुँदा । तामाङ गाउँका माझमा थिए हाम्रो खलकका केही घरहरू । अन्तरे हजुर्बाका साइला छोरा (मेरा काका) ले ल्याउनु भएको थियो त्यो रेडियो । मेरा समकालीनहरूका सामु म रेडियोवालाको नाति भनी भन् मान बढेको पाएको थिएँ । रेडियोका बारेमा अनेक कथा बनाएर उनीहरूलाई सुनाई म चकित बनाउँथे । त्यसबारे आफैले केही नबुझे पनि मैले खुब फूर्ति लगाएको थिएँ त्यस बेला ।

त्यसपछि रेडियो मलाई विस्तारै सामान्य जस्तै हुँदै गयो । २०२४ सालतिर हामी भ्रमा शनिश्चरेमा मधेस बसाइँ आएपछि रेडियो जताततै बजेको सुनिन्थ्यो । मानिसहरू दिनभरि रेडियोमा गीत सुनिरहेका हुन्थे । धेरैजसो मैले नबुझ्ने (हिन्दी) भाषामा गीतहरू बज्दारहेछन् त्यति बेला । विस्तारै म पनि ती गीतहरू बुझ्न थालें । बङ्गाली भाषामा पनि बजिरहेको हुन्थ्यो बजारतिर रेडियो । रेडियोबारे त्यति वास्ता गर्नु छोट्टियो पछि त । तैपनि एउटा विशेष कुराको सम्झना छ मलाई । सायद यो २०२८ सालतिरको कुरा हुनुपर्छ । भारत र पाकिस्तानको युद्ध चलिरहेको थियो । एकाएक हाम्रा आकाशमार्थि पनि अत्यन्त तीव्र गतिमा उड्ने 'फाइटर' हरू उड्दै आइपुग्थे । पश्चिममा आवाज सुनिँदा पूर्वमा पुगिसक्ये ती फाइटरहरू । कहिलेकाहीँ आकाशमै दुईतीन पल्टा खाँदै जमिनतिर भरेको देखिन्थ्यो तर जमीनमा ठोकिनुअघि नै फेरि उडेर कहाँ टाढा पुगिसक्ये । भारतीय सेनाहरूले तालिम गरेको रे भनेको सुन्थ्यौँ हामी भूरा ।

साँझतिर एकाएक रेडियोमा कडा आदेश आउँथ्यो बङ्गाली र हिन्दी भाषामा— “बत्ती बुझाओ, बत्ती बुझाओ ।” रेडियो सुनेर हाम्रै टोलका मान्छेहरू पनि भ्यापभ्रुप बत्ती निभाउँथे । पछि फेरि विस्तारै एकएक गर्दै बाल्दै जान्थे । रेडियोको प्रारम्भिक स्मरण गर्नुपर्दा यिनै दुई कुरा सदा स्मरणमा आउँछन् ।

रेडियो विलासिताको सामानका रूपमा मानिन्थ्यो त्यति बेला । मानिसहरू फोटो खिच्नुपर्दा कसैको रेडियो मागेर चट्ट काँधमा भिरेर फोटो खिचाउँथे । गाउँका ठूलाबडा मान्छेहरू परदेश वा कतै भेला बैठकहरूमा जानु पर्दा रेडियो काँधमा हालेर जाने गर्थे । रेडियो भनेको हुने खाने ठूला मान्छेहरूले मात्र बोक्ने र बजाउने चीज हो भन्ने सामाजिक मान्यता थियो । विहेमा बेहुलोलाई समेत छाता, जुत्ता, घडी र रेडियो अनिवार्य भिराइन्थ्यो । जसको घरमा रेडियो बज्छ, त्यो समाजको विशेष मान्छे हो भन्ने प्रस्टै चिनिन्थ्यो । ठूलो आवाजमा रेडियो घन्काएर छरछिमकलाई तर्साउने परम्परा पनि थियो गाउँमा । बेलुका खाना खाइसकेपछि लोग्नेमान्छेहरू रेडियो सुन्न भनी रेडियोवाल छिमकीकहाँ भेला हुन्थे । रेडियोको समाचार सुनेर आफूलाई बाठो र चलाख सावित गर्न उनीहरूमा प्रतिस्पर्धा हुन्थ्यो । रेडियोले थाहै नपाई मानिसहरूलाई शिक्षित र ज्ञानी बनाउँदै थियो । सञ्चारको सबैभन्दा प्रत्यक्ष माध्यम बन्न पुगेको रेडियो गाउँमा भन्नु लोकप्रिय बन्दै गयो ।

हुर्कँदै गएपछि विस्तारै रेडियोको खाँचो महसुस हुन थाल्यो मलाई पनि, तर हाम्रो घरको अवस्था रेडियो राख्न सक्ने थिएन । बुवा भन्नु हुन्थ्यो— “रेडियो पाल्न कहाँ सकिन्छ र ? बेटारी किनेको किनेकै गरिरहनुपर्छ ।” ब्याट्रीको खर्च

धान्न नसकिने हुनाले रेडियो नकिन्नेहरू थुप्रै थिए । फेरि भन्नेवित्तिकै रेडियो किन्न गाह्रो थियो । पैसा भएर मात्र कहाँ रेडियो किनिन्थ्यो र ? रेडियो किन्न गाउँ पञ्चायतको सिफारिस चाहिन्थ्यो र त्यसको लाइसेन्स बनाउनु पर्थ्यो । प्रत्येक वर्ष रेडियोको लाइसेन्स नवीकरण गर्नुपर्ने र कर तिर्नुपर्ने हुन्थ्यो । घरमा बन्दुक राख्ने, रेडियो राख्ने कुराहरू सर्वसाधारणलाई सम्भव नै थिएन । लाइसेन्स नवीकरण नगरेको र कर नतिरेको रेडियो प्रशासनले जफत गर्न सक्थ्यो । रेडियो किन्नै पर्दा पनि निकै लामै अन्तर्वार्ता खोज्थे । प्रायः जापानीज रेडियोको चल्ती थियो र ती निकै महङ्गा पनि हुन्थे ।

गाउँतिर रेडियो हुँदैनथ्यो प्रायः । हाम्रो बसाइँ बजारमै भएकाले रेडियो धेरैका घरमा हुन्थ्यो र हामी अरुकैमा बजेका रेडियो सुनिरहन्थ्यौँ । विलासिताको वस्तु भएकाले कुनै कमजोर आर्थिक अवस्थाको मान्छेले रेडियो किनिहालेछ भने पनि त्यसलाई सबै आलोचना गर्थे । “मुखमा मोइ छैन पीधमा घ्यू” भन्ने उखान प्रयोग हुन्थ्यो त्यसलाई । “फलानो विग्रेको छ अचेल । काँधमा रेडियो भुण्ड्याएर हिँड्न थालेको छ” भन्ने गरिन्थ्यो । मनमा रह्रै भएर पनि हतपत्त मानिसहरू रेडियो किन्ने आँट गर्दैनथे ।

पछिपछि बिहेमा रेडियो दाइजो दिने चलन पनि आयो । छोरीको बिहेमा के-के दाइजो दिएछन् भनी चियो गर्नेहरूले रेडियो देखेपछि मात्र दुक्क भएको अनुभव गर्थे । जन्ती फर्कदा दाइजो दिएको त्यही रेडियो घन्काउँदै जाँदै गरेको देखिन्थ्यो ।

पछि हुर्कँदै गएपछि रेडियोको महत्त्व र अवश्यकता भन्नु बढी महसुस हुन थाल्यो मलाई पनि । खास गरी मेरो बालसखा सञ्जीव उप्रेती र म सानैदेखि क्रिकेट कमेन्ट्री सुन्थ्यौँ । सञ्जीवको घरमा राम्रो प्रस्ट बज्ने एउटा रेडियो थियो । पिताजी डा. शङ्कर उप्रेती पनि क्रिकेटको कमेन्ट्री सुन्न ज्यादै लाग्नु हुनुहुन्थ्यो । उहाँ विरामी जाँचन व्यस्त हुनु पर्दा पनि बेलाबेला सोध्नु हुन्थ्यो— “ए केटा हो ! स्कोर कति पुग्यो ?” तर सञ्जीवकहाँबाट फर्केपछि घरमा रेडियो नभएका कारण म त्यो कमेन्ट्री सुन्न पाउँदिनथेँ । रेडियोको रह्र जति नै भए पनि हाम्रालागि रेडियो किन्नु भनेको ज्यादै नै अनावश्यक खर्च गर्नु थियो । विहान बेलुका हातमुख जोर्ने समस्याले नै पिरोलिएको परिवार रेडियोसम्म बढुवा हुने सम्भावना थिएन ।

पछि एसएलसी उत्तीर्ण गरी आफै पढेको शनिश्चरे माध्यमिक विद्यालयमा स्वयंसेवीका रूपमा काम गर्न थालेँ । सरहरूले रेडियोका दैनिक कार्यक्रमहरूको चर्चा गर्थे, म भने साह्रै नै लाटोजस्तो सुनिरहन्थेँ । खास गरी २०३५/३६ सालको

अवधि हुनाले राजनीतिक समाचारहरूको खुबै महत्त्व थियो । रेडियो नेपालको समाचारमा कसैलाई विश्वास थिएन । बीबीसीको नेपाली सेवा र आजकलका समाचार एवं विश्लेषणहरूको चर्चा गर्दै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय समसामयिक विषयमा मत जाहेर गर्थे । म बन्द बाकसजस्तो दिमाग बोकेर सुनिरहन्थे । कति नै गर्दा पनि एउटा रेडियो किन्ने हैसियत प्राप्त थिएन मलाई । स्कूलबाट कुनै आम्दानी थिएन, घरसँग त्यो हैसियत नै कहाँ ? साह्रै चाउरी परेको मन बोकेर हिँडिरहन्थे । मनमा लाग्थ्यो— कमाउन थालेपछि मेरो कमाइको पहिलो तलबले चाहिँ म रेडियो नै किन्छु, जे पर्ला पर्ला ।

साँच्चै २०४० सालको हिउँदमा मैले एक साँभ शनिश्चरे बजारका मुरलीधर गट्टानीको पसलबाट चार सय रुपियाँमा एउटा 'सन्तोष' रेडियो किनेर बाटैदेखि पूरा आवाजमा घन्काउँदै लिएर गएँ । घर-घरबाट मानिसहरूले मलाई हेरिरहेका छन् भँँ लागिरहेथ्यो हिँड्दा । गर्वले छाती फुलेको थियो । लागेथ्यो— "आज म पनि एउटा रेडियो किन्न सक्ने भएँ । रेडियोवाला भएँ, घरमै बीबीसी सुन्न सक्ने स्तरको भएँ ।"

घरमा पुग्दा आमा र भाइबहिनीहरू खुशीले छक्क परेका थिए । सबै जना रेडियोको वरिपरि बसे । उनीहरू खुशीले घरी रेडियो र घरी मलाई हेरिरहन्थे । आमालाई पनि लाग्यो होला— "छोराले महान काम गर्‍यो । आज घरमा रेडियो ल्यायो ।" रेडियो किनेर लगेको रात हामी धेरै ढिलो सुत्थौँ । सबै स्टेसन बन्द भई नबुझिने चाइनिज भाषामात्र बज्नु थालेपछि हामी सुतेका थियौँ ।

सुरूमा त त्यो रेडियो कसैले छुँदैनथे । आमाले नै कसैलाई चलाउन दिनुहुन्नथ्यो । बिगाछ्न् भन्ने ठूलो डर थियो । म पनि बडा जतनले विस्तारै खोल्थेँ, बिस्तारै मिटर सार्थेँ । कुन स्टेसन कतिमा आउँछ, ब्याण्ड चेञ्ज गर्नुपर्छ आदि केही थाहा थिएन । घुमाइरहन्थेँ, जहाँ पुग्दा त्यसले स्टेसन पक्रिन्थ्यो, त्यहीँ छोड्थेँ । बीबीसी भेट्न भने मलाई जहिले पनि गाह्रो पर्थ्यो । कहिले त स्टेसन खोज्दाखोज्दै बेला खुस्किन्थ्यो । तर पनि म अब स्कूलमा सरहरूका अधि बोल्न सक्ने भएको थिएँ । दुईचार जनाका बीचमा राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय विषयमा मत राख्ने हुन थालेको थिएँ । त्यसैत्यसै मन सम्पन्न भएँभँँ लाग्थ्यो ।

कति खस्यो, कति फुट्यो तर हतपत्त बिग्रिएन, साह्रै दह्रो थियो सन्तोष रेडियो । धेरैवर्ष बज्यो । त्यसको बाहिरी बोक्रो फुटेर चोइटिएर प्वाल पर्दा पनि त्यसले धर पाएन । २०४८ सालमा एउटा 'श्यामश्वेत' रेन्वो टिभी घरमा पसेपछि विचरा त्यत्रो दुःख भोगेको, उस दिन कत्रो रहरले ल्याएको, खेलाएको, सबैले माया गरेको सन्तोष रेडियो कुना पस्यो । अब त्यसलाई कसैले बेलाबेलामा

बजाएजस्तो मात्र गर्न थाले । त्यागिएकी वृद्ध आमा जस्तो पो भयो त्यो सन्तोष रेडियो त । मेरालागि पनि साह्रै सामान्य कुरा हुन पुग्यो रेडियो । म पनि रेडियो सुन्न नभ्याउने भएँ । ज्यादै कम मात्रै सुन्थेँ रेडियो । धेरै समय लेख्न पढ्नमा व्यस्त हुनु परेपछि रेडियो सुन्न फुर्सद नै हुन छोड्यो । साहित्यिक तथा पत्रकारिताको लेखनमा व्यस्त हुँदै जाँदा रेडियोसँग म प्रायः असम्बन्धित जस्तै हुँदै गएँ ।

तर अचम्मै भयो । नसोचिएको र कल्पनै नगरिएको कुरा भयो । २०५० साल माघको पहिलो साता दाइ भरत भूर्तेलले भापा आएको बेला नागरिकता बोकेर गाडी चढ भन्नुभो । भनेको मानेँ । उहाँ त्यस बेला रेडियो नेपालमा *परिवेश* कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहुन्थ्यो । पुरूषोत्तम दाहालले *घटना र विचार* नामक समाचार विश्लेषण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहुन्थ्यो । यी दुवै कार्यक्रमले बीबीसीलाई विसार्उन थालेका अनुभव गर्थेँ म । यद्यपि म आफैँ भने कमै सुन्थेँ । भरत दाइ र म काठमाडौँ पुग्यौँ । माघ १२ गतेदेखि एकहप्ते तालिममा पर्सेँ । रेडियो नेपालले देशका बाह्रओटा जिल्लामा संवाददाता राख्ने भएको थियो र म भापा संवाददातामा नियुक्त भएको थिएँ ।

रेडियोभित्र साना-साना मान्छे हुन्छन् र तिनीहरू नै बोल्छन् भनी आफ्ना समकालीन साथीहरूलाई जान्ने भएर गफ लाउने एउटा फुच्छे केटो म स्वयं रेडियोमा बोल्ने भएको थिएँ । एक साताको तालिमपछि भापा संवाददाताको नियुक्तिपत्र बोकी म फर्केँ । पहिलो रिपोर्टिङ नै मैले २०५० सालको संसदीय उपचुनावबाट गर्नु परेको थियो ।

एक वर्ष यो काम गरेँ । पुरूषोत्तम दाहाल र भरत भूर्तेल दुवै पत्रकारहरू मेरा अग्रज हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरू दुवैका कार्यक्रममा लगातार मेरा रिपोर्टिङहरू बजिरहे । मलाई लाग्छ, त्यस एकवर्षे अवधिमा बाहिरी जिल्लाहरूबाट भएका रिपोर्टिङमध्ये सबैभन्दा बढी मेरै बजेका थिए । एक वर्षपछि मेरो करार अवधि नवीकरण भएन र मैले रेडियोबाट विदा लिएँ । जे होस्, त्यो एक वर्ष मेरालागि साह्रै महत्त्वपूर्ण थियो । त्यस बेलाको मेरो रिपोर्टिङको प्रभाव धेरै पछिसम्म पनि थियो । मानिसहरूलाई धेरै पछिसम्म म रेडियो नेपालमै काम गर्छु भन्ने भ्रम परिरहेको थियो ।

रेडियोले मेरो व्यक्तिगत प्रचारप्रसारमा पनि साह्रै मद्दत गरेको छ । रेडियो नेपालको *साहित्य संसार* कार्यक्रमबाट दाइ यज्ञनिधि दाहालले मेरा रचनाहरू प्रसारण गरी मलाई साहित्यिक चर्चामा ल्याउन ठूलो मद्दत गर्नुभएको छ । २०४८ सालको एउटा कार्यक्रममा उहाँले मेरो 'नारीभित्र त्यस्तो के छ हजुर ?' भन्ने निबन्ध प्रसारण गरिदिनु भयो । त्यो निबन्ध यति लोकप्रिय भयो कि उहाँले

त्यसलाई लगातार चारपल्टसम्म रेडियो नेपालबाट प्रसारण गरिदिनु भयो । जहाँ जाँदा पनि मलाई त्यही निबन्धको चर्चा गर्दै मानिसहरूले परिचय दिने गर्थे । मेरो साहित्यिक प्रसिद्धिमा रेडियो नेपालको *साहित्य संसार* कार्यक्रमको ठूलो ऋण छ मलाई । मेरा हरेक साहित्यिक गतिविधिहरू समाचारका रूपमा रेडियोमा बजिरहन्थे । रेडियोमा एक वर्ष काम गरिसकेपछि त्यहाँ भित्रका साथीहरूसँग पनि राम्रै सम्पर्क भयो ।

प्रत्यक्ष रूपमा रेडियो गतिविधिबाट अलग रहेको केही वर्षपछि २०५९ साल असोजदेखि औपचारिक रूपमा प्रारम्भ भएको कञ्चनजङ्गा एफएम विर्तामोडसँग मेरो फेरि भेट भएको छ— एउटा साहित्यिक कार्यक्रम लिएर । *हाम्रो साहित्य* कार्यक्रमको सञ्चालकको रूपमा विगत दुई वर्षदेखि सम्बद्ध रहेको छु । सहयोगीका रूपमा बहिनी लीला अनमोल हुनुहुन्छ ।

रेडियोमा बोल्नु र कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुको महत्त्व तथा यसलाई सुन्नु र रमाउनुको महत्त्व आ-आफ्नै ठाउँमा छन् । पाँच वर्षको उमेरमा डोकोमा बोकिएको ठूलो रेडियो देखेर रेडियोसँग परिचय भएको म हिजोआज सानो कलम जत्रो एफएम रेडियो गोजीमा भिरी 'यरफोन' कानमा लगाई सुन्दै हिँड्ने गर्छु ।

थाहै नपाई रेडियो र मेरो मित्रता घनिष्ठ भइसकेको छ । अब ऊसँग म प्रत्यक्ष सम्बन्धमा बाँधिएको छु र सजिलै छुट्टिने सम्भावना नै छैन । एउटा रेडियो त जहिले पनि साथमा हुन्छ-हुन्छ, सधैं ।